

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені Г.С. Сковороди**

ЗАДОЯНА Лариса Миколаївна

УДК 811.161.2'373.46 (043.3)

**СИСТЕМНА ОРГАНІЗАЦІЯ І СТРУКТУРА УКРАЇНСЬКОЇ
ТЕРМІНОЛОГІЇ ЦУКРОВОГО ВИРОБНИЦТВА**

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Харків – 2014

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі практичного мовознавства Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Науковий керівник – кандидат філологічних наук,
доцент
Цимбал Наталія Андріївна,
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини,
завідувач кафедри практичного мовознавства

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук,
професор
Кочан Ірина Миколаївна,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
завідувач кафедри українського
прикладного мовознавства;

кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник
Яценко Ніна Олександрівна,
Інститут української мови НАН України,
старший науковий співробітник
відділу наукової термінології

Захист відбудеться «24» квітня 2014 р. об 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.053.05 в Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С. Сковороди, за адресою: 61168, м. Харків, вул. Блюхера, 2.

Із дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди, за адресою: 61168, м. Харків, вул. Блюхера, 2.

Автореферат розіслано « 24 » березня 2014 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
канд. філол. наук, доцент

О. П. Карпенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Фіксація та збереження накопичених людиною знань передбачають використання термінів – лексичних виразників наукових понять. Рівень розвитку термінології має задовольняти потреби комунікації, зокрема в галузі науки й техніки, оскільки вільно оперувати системою понять, окреслювати та координувати напрям дослідження можна лише за наявності уніфікованої й унормованої терміносистеми.

Термінологія, репрезентуючи систему наукових понять, на концептуальному рівні має універсальний глобальний характер, проте в кожній національній мові вербальним виразникам наукових понять властиві особливості, на які необхідно зважати під час термінологійної роботи. Раціональне співвідношення національного та запозиченого в терміновживанні й термінотворенні – важливий показник уніфікованості терміносистем.

У сучасному українському мовознавстві актуальність термінологійних досліджень зумовлена насамперед розширенням сфери функціонування української наукової мови. Кількісний і якісний склад багатьох терміносистем унормований недостатньо. Крім того, інформатизація освітньо-наукових процесів вимагає підвищення рівня системності термінології, що вмотивовує необхідність лінгвістичного аналізу та обґрунтування процесу кодифікації українських галузевих терміносистем.

Теоретичні засади дослідження термінології в лінгвістиці студіювали Б. М. Головін, В. П. Даниленко, В. Л. Іващенко, Т. Л. Канделакі, Т. Р. Кияк, І. М. Кочан, В. М. Лейчик, Д. С. Лотте, Г. П. Мельников, Т. І. Панько, О. О. Реформатський, Л. О. Симоненко, Е. Ф. Скороходько, О. В. Суперанська, В. А. Татаринів та ін.

В україністиці актуальним є лінгвістичний опис конкретних наукових і виробничих терміносистем, спрямований на з'ясування генетичних, семантичних та номінативних особливостей. Вивченню біологічної термінології присвячено, зокрема, праці Л. О. Симоненко, психологічної – Л. П. Веклинець, педагогічної – Т. О. Бевз, О. Ю. Зелінської, землеустрою та кадастру – О. М. Тур, екологічної – С. В. Овсейчик, хімічної – Г. В. Наконечної, Н. А. Цимбал, землеробської – С. Б. Любарського, військової – Л. В. Мурашко (Туровської), Н. О. Яценко, холодильної техніки – О. І. Южакової та ін.

Українська терміносистема цукрового виробництва в українському мовознавстві донині системно не досліджена. На матеріалі англійської термінології цукрового виробництва виконана робота І. В. Зубченко. Тому питання системно-структурної організації терміносистеми цукрового виробництва, її уніфікованості в певні періоди формування терміносистеми, особливо на сучасному етапі, вимагають докладного вивчення.

Цукрове виробництво – одна з традиційних галузей виробництва в Україні, хоч і порівняно молода (перші заводи з'явилися на початку ХІХ ст.). Не можна стверджувати, що в часи незалежності України (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) галузь розвивається кількісно (за радянських часів заводів було значно більше),

проте якісний поступ у цій галузі (використання новітніх технологій) очевидний, що спричинює появу нових понять і термінів, які вимагають кодифікації на галузевому та міжгалузевому рівнях.

Процес формування будь-якої терміносистеми передбачає створення, удосконалення, упорядкування цілісного в структурному та функційному аспектах угруповання мовних одиниць, що відображає систему понять цієї науки в різні періоди її розвитку. Формування терміносистем на різних етапах (залежно від ступеня розвитку та сфери функціонування літературної мови і власне предметної наукової галузі) відбувається або тільки стихійно, або з різною часткою стихійності та науково обґрунтованого термінотворення, або тільки на основі науково аргументованих фахових (галузевих) і лінгвістичних підходів. У сучасному термінотворенні елементи стихійності майже відсутні, хоч цей процес у багатьох випадках має суб'єктивний характер, що найчастіше зумовлене не боротьбою власне наукових ідей, а чинниками дискусивного характеру. Лінгвістичний опис термінолексики в синхронному зрізі полягає у вивченні специфіки її системної організації та творення (лексико-семантична диференціація термінів, номінація наукових понять, тенденції використання способів і засобів термінотворення тощо), що має як теоретичне, так і прикладне значення для лінгвістів та фахівців певної науки.

Українську термінологію цукрового виробництва варто характеризувати передовсім в ономасіологічному аспекті – від змісту до форми. Термін – це тип мовного знака в особливій функції (на відміну від загальноживаного слова) номінування наукового поняття з тенденцією до максимальної однозначності. У процесі створення й унормування термінологійної лексики важливо віднайти такі термінотворчі способи та моделі, що мінімізували б різночитання. Саме ономасіологічний підхід до вивчення термінологійної лексики прогнозує з'ясування механізмів і засобів вираження певного наукового поняття в мові, дає змогу відповісти на запитання «як позначити?», натомість дослідження з семасіологічних позицій з'ясовує лише те, «що термін значить (означає)?».

Отже, відсутність лінгвістичного опису української терміносистеми цукрового виробництва з погляду сучасних напрямів вивчення наукової термінології зумовлює **актуальність** порушеної дисертаційної проблеми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконане в контексті наукової проблеми кафедри практичного мовознавства Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини – «Сучасні українські терміносистеми: формування і функціонування». Тема дисертації затверджена Науковою координаційною радою «Закономірності розвитку мов і практика мовної діяльності» Інституту мовознавства імені О. О. Потебні НАН України (протокол № 2 від 30 квітня 2009 року).

Мета дослідження – обґрунтування лексико-семантичної структури сучасної української термінології цукрового виробництва в ономасіологічному аспекті.

Досягнення сформульованої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- 1) проаналізувати еволюцію формування української термінології цукрового виробництва;
- 2) подати генетичну характеристику термінів цукрового виробництва;
- 3) з'ясувати специфіку концептуальної й тематичної структури української термінології цукрового виробництва;
- 4) дослідити сучасну терміносистему цукрового виробництва в аспекті лексичної парадигматики;
- 5) окреслити типи номінації наукових понять української термінології цукрового виробництва;
- 6) описати систему словотвірних (термінотвірних) засобів терміносистеми цукрового виробництва.

Об'єкт дослідження – українська термінологія цукрового виробництва періоду 90-х років ХХ ст. – початку ХХІ ст.

Предмет дослідження – особливості системної організації та творення української термінології цукрового виробництва.

Джерельну базу наукової роботи становлять 1100 термінів цукрового виробництва, дібрані з термінологійних словників, наукових статей, монографій, підручників та ін. Використано також загальномовні етимологічні, тлумачні, перекладні словники. Об'єктом пропонованого дослідження постає українська термінологія цукрового виробництва періоду 90-х років ХХ ст. – початку ХХІ ст., тому до лінгвістичного аналізу залучено тексти і словники, підготовлені саме в цьому синхронному зрізі. Для зіставлення, порівняння, ілюстрації динаміки термінотвірних і системотвірних процесів в українській термінології цукрового виробництва використано видання різних етапів формування терміносистеми.

Методи дослідження. Основним методом, який застосовано в ході наукового пошуку, є описово-аналітичний метод. Для аналізу семантичної структури лексем активовано елементи методики компонентного аналізу. Дослідження номінативних одиниць у функційному аспекті вмотивувало доцільність прийому контекстуального аналізу; звернення до проблем, пов'язаних із ментальними категоріями, – прийому концептуального аналізу. Для опису процесів термінотворення використано прийоми морфемного та словотвірного аналізу, а також методику кількісних підрахунків.

Наукова новизна дисертації полягає насамперед у тому, що вперше виконано лінгвістичний аналіз системної організації та творення української термінології цукрового виробництва періоду 90-х років ХХ ст. – початку ХХІ ст. Новим у вивченні української термінології цукрового виробництва є, зокрема, і те, що в дослідженні описано етапи формування української термінології цукрового виробництва; схарактеризовано концептуальну структуру аналізованої терміносистеми та засоби її репрезентації в українській мові; окреслено закономірності й особливості творення термінів цукрового виробництва в сучасній українській літературній мові; з'ясовано тенденції використання певних способів і засобів термінотворення в цукровому виробництві з огляду на системну організацію термінології.

Теоретичне значення роботи вмотивоване тим, що виокремлені особливості конкретної терміносистеми доповнюють знання про термінологію як сукупність номінативних одиниць на позначення наукових понять загалом (системна організація, структура, термін як тип мовного знака в руслі змісту і плану вираження). Методика аналізу української термінології цукрового виробництва може бути застосована щодо інших термінологічних сфер української лексики. Дисертаційна праця окреслює перспективи подальшого дослідження терміносистем різних мов: когнітивно-ономасіологічне пояснення структури термінів, їхньої генези в мові, способів репрезентації наукової картини світу, моделювання системної організації термінології в контексті розвитку певної галузі науки.

Практичне значення результатів дослідження. Матеріалами наукової роботи доцільно оперувати під час упорядкування й унормування української терміносистеми цукрового виробництва, зокрема в лексикографічній практиці. Положення роботи потенційно оптимізують навчальний процес вищої школи, оскільки слугують для розроблення та опрацювання курсів і спецкурсів із лексикології, словотвору, термінознавства та літературного редагування.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення і практичні результати оприлюднено на міжнародних наукових та науково-практичних конференціях («Проблеми української термінології СловоСвіт» (Львів, 2008 р., 2010 р.), «Мова, культура і соціум у гуманітарній парадигмі» (Кам'янець-Подільський, 2009 р.), «Научные исследования и их практическое применение. Современное состояние и пути развития» (Одеса, 2009 р.), «Мови і світ: дослідження та викладання» (Кіровоград, 2010 р., 2013 р.)), Міжнародній інтернет-конференції «Актуальні проблеми прикладної лінгвістики» (Умань, 2011–2013 рр.), III Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих учених і студентів «Українська мова вчора, сьогодні, завтра в Україні і світі: реалізація мовної освіти» (Київ, 2009 р.), Усеукраїнському лінгвістичному форумі молодих учених «Українська мова у XXI столітті: традиції і новаторство» (Київ, 2010 р.), доповідалися і обговорювалися на засіданнях кафедр практичного мовознавства й української мови та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Публікації. Основний зміст роботи викладено у 12 одноосібних працях, 5 із яких представлено у фахових виданнях, затверджених Міністерством освіти і науки України, 1 – у зарубіжному фаховому виданні (Росія, Єлець).

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (315 позицій) і додатків. Обсяг основного тексту становить 188 сторінок, повний обсяг роботи – 256 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність порушеної проблеми; сформульовано мету, основні завдання; окреслено об'єкт, предмет, методи та джерельну базу дослідження; аргументовано наукову новизну, теоретичне й практичне значення дисертації; подано відомості про апробацію результатів дослідження та структуру роботи.

У першому розділі «**Термінологія цукрового виробництва як об'єкт лінгвістичного аналізу**» з'ясовано теоретичні аспекти дослідження термінологійної лексики цукрового виробництва, описано специфіку її лексикографічного опрацювання, схарактеризовано еволюцію формування української термінології цукрового виробництва, проаналізовано терміни в річищі походження.

Термінологія – це основа лексичного складу мови науки, виразник її категорійно-понятійного апарату. Терміни (слова і словосполучення) витлумачені як номінанти системи понять (реалій) науки, техніки, офіційної мови. Термінологія цукрового виробництва, порівняно з терміносистемами інших галузей знань, вирізняється специфічною структурою на мовному й концептуальному рівнях (кількісні і якісні параметри), оскільки термін як складник термінологійної системи має подвійну природу. Це не тільки елемент системи лексики, а й елемент системи наукових понять.

Сучасна українська термінологія цукрового виробництва як мовно-ментальне явище розвивається з огляду на такі критерії, як системність, тенденція до однозначності в межах терміносистеми, відсутність експресії, наявність точної дефініції, стилістична нейтральність, мовна нормативність тощо.

Поняття системності – засадниче в дослідженні термінологійної лексики – потрактоване в лінгвістиці по-різному (І. М. Кочан, Д. С. Лотте, Л. О. Симоненко, Е. Ф. Скороходько, В. А. Татаринів та ін.), з акцентуванням уваги на її словотвірному, понятійному, класифікаційному та інших аспектах. Проте найприйнятнішою є позиція Е. Ф. Скороходька, відповідно до якої системність лексики передбачає системність плану змісту, тобто системність семантичного рівня лексики; системність плану вираження, тобто системність словесного наповнення, а також системність відповідності між планом змісту і планом вираження.

Для підвищення рівня системності української термінології цукрового виробництва, необхідний опис системної організації термінології на рівні лексичної парадигматики, а також ономасіологічний (номінаційний) аналіз термінів (окреслення продуктивних способів і засобів термінотворення), що потребує осмислення ономасіологічної структури номінативних одиниць як сукупності ономасіологічної ознаки (мотиватора) та ономасіологічної бази (форманта). Особливо актуальним у зв'язку з цим є дослідження мотиваційних відношень у термінотворенні, що являють собою важливий складник способу номінації наукових понять та реалій, крім того, мотивованість слугує показником

системності відповідності між планом змісту і планом вираження термінологічних одиниць.

Посутню роль у кодифікаційній діяльності відіграє лексикографічне опрацювання терміносистем, зокрема української термінології цукрового виробництва. Нині запотребовані науково обгрунтовані концепції термінологічних словників різних типів, залежно від стану лексикографічного опису терміногалузі на певному етапі її розвитку. У лексикографічних працях повинна бути максимально повно відображена системна організація термінології.

Харчова індустрія належить до однієї з найбільш розвинених галузей промислового виробництва в Україні. Протягом тривалого часу провідне місце в ній посідала цукрова промисловість із більш як столітньою історією.

Розвиток цукрової промисловості описано в російськомовних працях М. Бунге, Й. Завадського, П. Ланге, М. Пакульського, М. Толпигіна, М. Цехановського та ін. Науково-технічні аспекти цукрової галузі на початку ХХ ст. характеризували О. Кіров, Л. Садомський та інші.

Після 1917 року розпочався новий етап у вивченні вітчизняної цукрової промисловості, пов'язаний зі спробою українського державотворення, а потім українізацією. Саме в цей період активно розвивалася українська наукова мова.

Протягом 1918 року друкарня Київського союзу кооперативних установ «Союзбанк» підготувала три збірники статей «Агрономічний порадиш по організації господарства» за редакцією А. Терниченка. У 1918 році вийшла друком праця І. Чопівського «Цукрова промисловість на Україні». Названі студії засвідчують початок формування української наукової термінології цукрового виробництва.

У середині 20-х – на початку 30-х років підготовлено численну кількість наукових і науково-популярних розвідок із проблематики цукрового виробництва. Так, 1924 р. у Києві надруковано працю професора-інженера М. Д. Зуєва «Енциклопедія свекло-сахарного виробництва» у шести томах. Енциклопедія, видана російською мовою, – одна з перших спроб систематизації технологічних процесів виготовлення цукру, що мала важливе значення як джерело фактичного матеріалу для формування української термінології цукрового виробництва. 1925 року вийшов «Словник термінів з обсягу культури та технології цукрових буряків» за редакцією В. Г. Дубровського; 1926 р. – «Російсько-український технічний словник» за редакцією В. Г. Дубровського. У 1926 році видавництво «Комуніст» опублікувало «Супутник цукроробітника» за редакцією професора Є. Д. Сташевського. У праці використано термінологію тогочасного цукрового виробництва, яка на сьогодні є застарілою.

Розвиток не лише термінології цукрового виробництва, а й української термінології загалом був припинений у часи Другої світової війни. Нові видання з цукрового виробництва з'являються в повоєнні десятиліття. Більш активно термінологію опрацьовували в 60-х рр. (період «хрущовської відлиги»). У цей час засновано щомісячний науково-виробничий журнал «Харчова і переробна промисловість» (рік створення – 1960 р.) за редакцією П. О. Яриша, де

публікували статті про цукрове виробництво (В. Хіхловський «Цукор потрібен усім», Л. Письменний «Проблеми розв'язувати комплексно» та ін.).

Сучасний етап (90-ті рр. XX ст. – початок XXI ст.) – найбільш продуктивний у розвитку української наукової термінології, зокрема термінології цукрового виробництва. Так, у 1992 році засновано щомісячний журнал «Цукор України», де представлено статті про цукрове виробництво, досвід роботи цукрових заводів (А. Ф. Заборсін, В. Д. Орлов, А. О. Князев «Основні заходи по зменшенню питомої витрати палива на сушіння бурякового жому»; А. О. Князев, О. Я. Гітельман, О. М. Земляний «Досвід Цибулівського цукрового заводу з реконструкції теплової схеми»; І. О. Марочко, Л. О. Кузнецова, М. О. Бруханський, С. П. Москаленко «Новий бурякоподавач на основі пневмоколісного трактора Т-150К» та ін.).

На дослідницьку увагу заслуговує видання низки підручників українською мовою. Підготовлено «Російсько-український словник для працівників цукрової промисловості» за ред. А. Я. Гербут, Ю. Д. Головняка, С. П. Кряквіної, В. А. Лагоди, Л. П. Реви, В. І. Сергієнка, Н. І. Штангєєвої (1996 р.), «Тлумачний словник з технології та обладнання бурякоцукрового виробництва» (автори – В. А. Лагода, Л. П. Рева, Л. М. Хомічак, Н. І. Штангєєва, В. Г. Мирончук, М. М. Пушанко, М. О. Масліков, В. М. Логвін, І. Б. Петриченко, В. Ю. Виговський), що є першим українським тлумачним словником із питань технології та обладнання бурякоцукрового виробництва (2004 р.). Згідно з наказом Держспоживстандарту України № 357 від 12 грудня 2007 р., затверджений ДСТУ 2567:2007 «Цукрове виробництво: терміни та визначення понять», який набув чинності з 01.01.2009. Аналіз лексикографічних студій із галузі цукрового виробництва кінця XX – поч. XXI ст. підтверджує загальні тенденції в термінологійному словникарстві окресленого періоду, а саме: «...дещо зменшилась кількість варіантів термінів завдяки частковому усуненню кальок з російської мови, а також деяких морфологічних і словотворчих варіантів. Натомість у лексикографічних працях збільшилась кількість і види фонематичних варіантів запозичених термінів» (С. П. Бибик).

У роботі констатовано прикрий факт, пов'язаний із тим, що процес формування терміносистеми цукрового виробництва відбувається, як правило, без участі філологів. Для вираження певного поняття фахівці послуговуються морфемним інвентарем і лексемами сучасної української літературної мови.

Отже, сучасна українська термінологія цукрового виробництва – це розвинена терміносистема з усталеними традиціями термінотворення й терміновживання. Неоднакова інтенсивність її розвитку в різні періоди зумовлена здебільшого соціолінгвістичними чинниками.

З етимологічного погляду, лексеми в терміносистемі цукрового виробництва поділяють на питомі та запозичені. Питомі лексеми наявні у складі термінів, які належать до певних ономазіологічних категорій, наприклад, атрибутивності (*вологість (насіння)*), процесуальності (*гашення (пічного ванна)*), предметності (*патока*).

Запозичення термінів – багатоаспектний процес, який передбачає високий ступінь розвитку й самобутності мови-реципієнта, оскільки зумовлює не тільки кількісні, а і якісні зміни в терміносистемі.

Для запозиченого терміна, як правило, характерна однозначність, відсутність емоційно-експресивних конотацій навіть на початковому етапі функціонування в терміносистемі. Якщо питоме слово повинно ще стати терміном, то запозичене слово – готовий термін, почасти сприймається як власна назва.

В українській терміносистемі цукрового виробництва запозичення представлені численною кількістю одиниць. Серед мов-донорів запозичених термінів в аналізованій термінології виокремлено такі: латинська (*вакуум-апарат, агрегат, сатурація*); грецька (*глюкоза, сахариди, сахароза*); німецька (*бурт, шихта*); осетинська (*кагат*); англійська (*бункер, конвеєр*); польська (*кристали*); італійська (*буряк*); французька (*прес, рафінувати*).

Процес використання й засвоєння запозичень має бути регульованим. На думку Г. П. Нещименко, чинниками-регуляторами є зовнішня мовна цензура (мовний контроль, що виконують редактори, стилісти й ін.) та автоцензура (мовний самоконтроль індивідуума). Вирішальним критерієм повинно стати прагнення актуалізувати вживання запозичень, зробити його функційно зумовленим, щоб це сприяло виконанню комунікативного наміру, закладеному у висловлюванні. Дослідники рекомендують зважати на ступінь засвоєння запозичення, полісемічність терміна. У разі вибору між запозиченою й питомою лексемою слід керуватися функційними та системними характеристиками терміна, зокрема зручністю у творенні похідних, стислістю форми, хоч запозичувати без потреби не варто.

У другому розділі «**Системна організація сучасної української термінології цукрового виробництва**» описано концептуально-тематичну структуру української термінології цукрового виробництва, проаналізовано системні відношення в терміносистемі цукрового виробництва, зокрема особливості термінології на рівні лексичної парадигматики (гіперо-гіпонімія, холо-партонімія, синонімія, антонімія та ін.) у проекції на сучасний етап розвитку.

Сучасна українська термінологія цукрового виробництва має складну системну організацію. Ця терміносистема об'єднує, крім власне термінів цукрового виробництва, ще й терміни суміжних наук, як-от: ботаніки (*цукровий буряк, кореневище*); хімії (*сечовина, фосфати, фруктоза, цукроза*); землеробства (*урожайність, гниль* та ін.), що дає всі підстави кваліфікувати її як синтетичну галузь, яка вимагає узгодження системотвірних тенденцій розвитку всіх суміжних галузей у процесі впорядкування.

Принципи концептуально-тематичної стратифікації сучасної української термінології цукрового виробництва (К. Ю. Голобородько, Ю. М. Караулов, О. С. Кубрякова, М. В. Піменова, О. О. Селіванова, З. В. Харитончик та ін.) ґрунтовані на її позамовних і мовних особливостях, які дають підстави класифікувати цю лексику залежно від стану розвитку сучасної науки й техніки. Так, компонентний аналіз дефініцій термінів, представлених у словниках,

довідниках, підручниках і монографіях із землеробства останніх років, як глибинних семантичних структур, що містять в імпліцитній формі всю інформацію, маніфестовану на поверхні в процесі використання деривата в акті комунікації (О. С. Кубрякова), уможливив виокремлення 7 тематичних груп (назви технологічних процесів, назви властивостей та здатностей, назви хімічних речовин і сполук, назви механізмів, назви продуктів технологічного процесу, назви шкідників та хвороб цукрових буряків, назви споруд для зберігання коренеплодів цукрових буряків). Тематична структура терміносистеми залежить від універсальної концептуальної структури наукової картини світу (основні категорії: кількість, якість, предмет (об'єкт), дія, подія (результат), стан, місце, шлях (мета)).

У складі тематичних груп диференційовано спільні й протилежні за значенням лексико-семантичні групи (парадигми) із різними типами класифікаційних (ієрархічних) відношень: гіперо-гіпонімія, холо-партонімія); власне лексико-семантичних (неієрархічних) відношень: синонімія, антонімія та ін. Зауважено, що розмежування зв'язків на класифікаційні й лексико-семантичні умовне: і ті, і ті за своєю сутністю є лексико-семантичними. Численна кількість ієрархічних та неієрархічних зв'язків відображає відношення між термінами, що засвідчує специфічну системну організацію термінології цукрового виробництва.

К л а с и ф і к а ц і й н і в і д н о ш е н н я диференційовано на гіперо-гіпонімічні та холо-партитивні.

Термінології цукрового виробництва властиві здебільшого **гіперо-гіпонімічні** (родо-видові) відношення: термін *буряки* – гіперонім термінів-співгіпонімів *цукрові буряки, кормові буряки, столові буряки, листкові буряки*. Родо-видові відношення відображають ієрархічність і взаємозалежність понять, доводячи факт організованості й цілісності досліджуваної термінології.

Холо-партитивні відношення також відіграють важливу систематизаційну роль у термінології, виявляючи зв'язки між термінами за принципом частина – ціле. Напр.: у *коренеплоді цукрових буряків* розрізняють *головку* (вкорочене стебло), *шийку* (гіпокотиль, або підсім'ядольне коліно, – частина коренеплоду, яка не має листків і бокових корінців) і *власне коренеплід*, що має форму конуса, на якому утворюються бокові корінці.

Л е к с и к о - с е м а н т и ч н і відношення наявні на всіх рівнях гіперо-гіпонімічних і холо-партитивних парадигм (синонімія, антонімія), полісемія та омонімія функціують на міжгалузевому рівні (за винятком внутрішньосистемної полісемії).

Синонімія. Термінології цукрового виробництва властиві синонімічні парадигматичні відношення: *жом* – *вичавки*, *вапносатурація* – *дефекосатурація*, *брикети* – *гранули (бурякового жому)*; *тростинний (тростиновий) цукор* – *жовтий цукор* – *цукор-сирець* та ін.

Класифікація синонімів подана за низкою ознак. За ступенем тотожності семного складу: абсолютні (*кагат* – *штабель*), за структурою (однослови (*сатурація* – *насичення*), словосполучення (*відкрите жомосховище* – *жомова*

яма)), за морфемною структурою (спільнокореневі (*забруднювач – забрудник*), різнокореневі мовні одиниці (*дефекація – вапнування*)).

Наявність синонімів у сучасній українській термінології цукрового виробництва спонукає до констатації недостатнього рівня її впорядкованості.

Антонімія як одна з системотвірних категорій лексики представлена в загальноживаній лексиці та в термінологійних системах.

У терміносистемі цукрового виробництва за структурним критерієм диференційовано дві групи антонімічних пар: лексичні (різнокореневі) антоніми та словотвірні (спільнокореневі) антоніми.

У лексичних, або різнокореневих, антонімах протилежність виражена за допомогою різних основ: *розрідження – згущення (розчину), варіння – кристалізація* та ін.

Словотвірні, або спільнокореневі, антоніми передають семантику протиставлення за допомогою таких засобів: додавання до спільних основ питомих префіксів із протилежним значенням (*досходовий – післясходовий (догляд за посівами), недопал – перепал (вапняку), навантаження – розвантаження (коренеплодів цукрових буряків)*); додавання до спільних основ запозичених префіксів із протилежним значенням: *макроелемент – мікроелемент, макронутрієнти – мікронутрієнти*.

За структурним критерієм виокремлено лексичні (різнокореневі): *тверді мінерали – рідинні мінерали, синтез органічної маси – розклад органічної маси*; словотвірні (спільнокореневі): *макроелементи – мікроелементи, промивний водний режим – непромивний водний режим*.

За семантичним критерієм у терміносистемі розмежовано контрарні (*моноцукрид – дицукрид – поліцукрид; холодна – тепла – гаряча (дефекація), висока – середня – низька (якість коренеплодів цукрових буряків)*), комплементарні (*нагрівання – охолодження (цукру-піску), життєздатні – нежиттєздатні (власне насінини)*) і векторні антоніми (*повернені – неповернені (втрати маси коренеплодів), розрідження – згущення (розчину)*).

Загалом способи вираження антонімічних відношень у терміносистемі цукрового виробництва мають регулярний характер.

Полісемія. Однією з обов'язкових характеристик терміна вважають його моносемічність, проте більшість науковців (В. П. Даниленко, Д. С. Лотте, Л. О. Симоненко, О. В. Суперанська та ін.) схиляється до думки, що однозначність – це лише тенденція термінологійних найменувань, тому доцільно говорити лише про одну з вимог до терміна.

На основі аналізу семантичної структури наявних у термінології цукрового виробництва багатозначних термінів диференційовано: *зовнішньосистемну (сироп (загальножив.) – концентрований розчин цукру, звичайно, у фруктовому або в ягідному соку, сироп (фарм.) – густий відвар із лікарських трав і т. ін.) та внутрішньосистемну полісемію (осад – тверда фаза сатурованого соку, що складається з частинок карбонату кальцію з адсорбованими на їхній поверхні нецукрами й компонентів переддефекаційного осаду: речовини колоїдної*

дисперсності та малорозчинні солі кальцію, *осад* – тверда фаза сатурованого соку або його згущеної суспензії (сатураційний осад), відділена в ході фільтрування).

Перенесення семантики слова (створення лексико-семантичного варіанта) відбувається за подібністю (метафора, напр.: *дихання, цукор-пісок*) або за суміжністю (метонімія, напр.: *урожайність, вирівняність*; синекдоха, напр.: *коренеплід*) понять – відомого й нового.

Омонімія. У процесі аналізу омонімії в термінології розрізняють власне омонімію (звуковий збіг різних мовних одиниць, значення яких не пов'язані одне з одним) і міжгалузеву омонімію, яку фіксують у разі, коли значення загальнонаукового терміна або загальноповживаного слова зазнає адаптації, змінюється відповідно до системи понять терміносистеми-реципієнта (лексико-семантична деривація, найчастіше функційне перенесення семантики).

Омонімія, як і багатозначність, може бути *зовнішньо-* та *внутрішньосистемною*. У сучасній українській термінології цукрового виробництва зафіксовано тільки зовнішньосистемну лексичну омонімію (*друза* (цукр. вир.) – сукупність кількох кристалів цукру, що зрослися між собою, *друзи* – група населення Сирії й Лівану, що відрізняється від іншого арабського населення цих країн своєю релігією та історичними й побутовими особливостями).

Омоніми не створюють проблем у терміновживанні, оскільки функціують у різних контекстах.

Отже, склад і структура класифікаційних та лексико-семантичних парадигм сучасної української термінології цукрового виробництва засвідчують труднощі її системної організації, що зумовлене насамперед предметно-понятійною зіставленістю мовних одиниць.

У третьому розділі «**Способи творення українських термінів цукрового виробництва**» описано типи номінації (способи й засоби творення) термінів цукрового виробництва.

В українській термінології цукрового виробництва номінативні одиниці утворені морфологічними та неморфологічними способами, продуктивні також аналітичні найменування (терміни-словосполучення).

М о р ф о л о г і ч н и й спосіб представлений афіксацією, словоскладанням та абрєвіацією.

Афіксація полягає в приєднанні словотворчого форманта до твірної основи для створення нової номінативної одиниці, яка належить до певної ономасіологічної категорії (предметність, процесуальність, атрибутивність). Словотворчий формант є носієм словотворчого значення, який маркує семантику похідного слова, тому може бути і полісемічним, і синонімічним.

Ономасіологічна категорія предметності в українській термінології цукрового виробництва в частиномовному аспекті виражена іменниками. Предметність репрезентована за допомогою суфіксів *-ч, -ант, -ер, -уг, -ор, -ник, -ин, -їн, -ок, -ен, -аль, -ень, -оз, -ат, -янт, -к* та ін., які мають словотвірні значення інструментальності, речовинності, локативності й суб'єктності.

Значення інструментальності властиве суфіксам ономасіологічної бази *-ч, -ник, -ант, -ор, -ер, -єр, -уг, -к*. Така семантика наявна у складі похідних

віддієслівних іменників. Це назви машин, механізмів, пристроїв цукрового виробництва: *ополіскувач, гідрант, класифікатор, елеватор, підігрівник* та ін. Значення речовинності виражене за допомогою суфіксів **-ин, -ін, -ок, -аль, -ень, -оз, -ат, -янт, -к** у назвах речовин із конкретною семантикою (*сечовина, гліцерин, протеїн, пектин, білок, крохмаль, вуглеводень* та ін.) й узагальненим значенням результату дії (*коагулянт, флокулянт, клеровка, конденсат* тощо). Суфікси **-іст, -ар, -ник** зі значенням суб'єктності наявні в назвах осіб за професією чи за видом діяльності (*машиніст бурякоукладальної машини, кочегар, кранівник* та ін.). Семантику локативності має термін із суфіксом **-ищ-**: *жомосховище*.

Ономасіологічна категорія процесуальності в терміносистемі цукрового виробництва в частиномовному аспекті виражена віддієслівними іменниками й дієсловами. Найпродуктивнішими виразниками процесуальності в термінології цукрового виробництва є питомі суфікси **-нн-, -енн-, -інн-**: *калібрування (насіння), оброблення (насіння), охолодження (соку), перероблення (бою і хвостиків цукрових буряків), очищення (вапняного молока), приймання (коренеплодів цукрових буряків), висолоджування (стружки)* та ін.

Запозичені суфікси **-ацій(я), -ізацій(я), -изацій(я)** також функціують у термінології цукрового виробництва: *інкрустація (удосконалене протруювання насіння), нейтралізація* та ін.

Для термінотворення в цукровому виробництві використовують і **нульову суфіксацію**, за допомогою якої утворені переважно віддієслівні іменники узагальненої дії або її наслідку: *випал, недопал, перепал, ріст, розпад, відбір* тощо.

Ономасіологічну категорію атрибутивності в термінології цукрового виробництва становлять терміни, що позначають властивості та здатності. У частиномовному аспекті ця категорія виражена іменниками й прикметниками. Констатовано суфікс **-ість**, приєднаний до основ відносних і якісних прикметників: *лужність (соку), цукристість, вологість (насіння)* та ін.

У складі термінів-словосполучень цукрового виробництва наявні якісні й відносні прикметники, частина з яких є загальноновживаними словами, а частина – дериватами. Їхньою мотиваційною основою слугують терміни цукрового виробництва або суміжних галузей. Загальноновживані лексеми зазнають термінологізації (зазвичай, це якісні прикметники), входячи до складеної номінативної одиниці: *білий (цукор), жовтий (цукор), зелена (патока), кислий (сік), густий (розчин), сирий (жом)* та ін.

У терміносистемі зафіксовано й відносні прикметники, умотивовані основами іменників, із суфіксами: **-н-, -ов-, -ист-, -аст-, -льн-, -ян-, -ен-, -ійн-, -ічн-** та ін., що входять до складу термінів-словосполучень: *молочна кислота, сік дифузійний, осад сатураційний, осад фільтраційний* та ін.

Префіксальний спосіб. Для префіксів характерний нижчий рівень абстракції, ніж для суфіксів. У терміносистемі префікси мають такі словотвірні значення: протилежність-негативність, позбавлення ознаки (**дез-** (дезінфекція), **де-** (десорбція), **не-** (нецукри), **а-** (афінація (жовтого цукру)), **без-** (безазотисті органічні речовини, безпідстилковий гній, **ре-** (рециркуляція) та ін.); інтенсивність (**супер-** (супереліта) тощо); квантитативність (**ди-** (дицукрид) тощо); неповнота

ознаки (**напів-** (*напівпродукт, напівперепрілий підстилковий гній, напіврідкий безпідстилковий гній*)); темпоральність (**перед-** (*передпосівний (обробіток ґрунту)*)).

Префіксально-суфіксальний спосіб. Творення термінів цукрового виробництва префіксально-суфіксальним способом відбувається здебільшого від іменникових і прикметникових основ. Такі терміни-утворення в термінології цукрового виробництва становлять нечисленну групу, переважно це дієслова – *розрідити, зацукрувати*.

Словоскладання. Складання як різновид морфологічного словотвору в термінології цукрового виробництва поділяють на композицію (основоскладання) та юкстапозицію (власне словоскладання).

Композиція. Терміни-композиції варто класифікувати за синтагматичним, асоціативним і сумарним номінативними типами (О. О. Селіванова).

До **синтагматичного типу** належать складні утворення на основі мотивувальної синтагми (словосполучення або речення): *високосортний, низькосортний, однопрохідний (апарат випарний), бурякомаса* та ін.

Сумарний тип композитної номінації – це утворення за допомогою мотиваторів, у яких є лексеми, що перебувають у сурядному зв'язку, композит містить ознаки обох поєднаних реалій: *хіміко-фітопатологічний (контроль коренеплодів цукрових буряків), ґрунтового-кліматичні (райони), ґрунтового-кліматичні (умови) та ін.*

Асоціативний тип – це утворення, лексичне значення яких сприймається асоціативно, а не впливає із семантики ономазіологічних ознак. За таким номінативним типом утворені здебільшого назви шкідників цукрових буряків: *довгоносик (сірий буряковий), щитоноски* та інші.

Композиції в термінології цукрового виробництва можуть складатися з міжнародних терміноелементів.

У терміносистемі цукрового виробництва розрізняють інтернаціональні афіксальні (**дез-** (*дезінфекція*), **супер-** (*супереліта*), **суб-** (*суберинізація*) та ін.) і кореневі терміноелементи (**гідро-, мікро-, авто-, термо-, фіто-, -моно, -полі, -цид** та ін.).

Юкстапозиція. У термінології цукрового виробництва словоскладання менш продуктивне, ніж основоскладання. Юкстапозитами в досліджуваній терміносистемі найчастіше є назви пристроїв і механізмів (*фільтр-прес, вакуум-фільтр, вакуум-апарат, вакуум-насос*), а також речовин (*цукор-пісок, цукор-рафінад, цукор-афінад, цукор-сирець*).

Абревіація також наявна в терміносистемі цукрового виробництва. У термінології цукрового виробництва використовують абревіатури здебільшого **ініціального** типу, які своєю чергою поділяють на **літерні**, що складаються з початкових букв кожного слова словосполучення чи складного слова (*закріплювач стерильності – ЗС, Інститут цукрових буряків – ІЦБ*), і **звукові**, які містять початкові звуки кожного слова словосполучення або компонента складного слова (*нікотинамідні коферменти – НАК, фруктоолігоцукриди – ФОЦ*).

Отже, морфологічний спосіб – один із найважливіших у термінотворенні українськомовних термінів цукрового виробництва. Унаслідок морфемного та словотвірного аналізу термінів цієї галузі виокремлено й описано засоби і способи їх творення. Спеціалізованих способів термінотворення та термінотвірних моделей не зафіксовано.

Неморфологічна деривація аналізованих українських термінів цукрового виробництва представлена тільки лексико-семантичним способом.

За умови зміни денотата на основі метафоричних, метонімічних і функційних перенесень семантики відбувається творення лексико-семантичного варіанта. Метафоричні перенесення в термінології цукрового виробництва базовані на принципі аналогії.

Зафіксовано приклади метафоричних перенесень семантики в українській термінології цукрового виробництва: *цукрові голови* – спосіб зберігання готової цукрової продукції; *лапи* – деталь механізму; *вапняне молоко* – водна суспензія гідроксиду кальцію в його насиченому розчині з домішками, одержана внаслідок гашення пічного вапна водою і промивом та ін.

Поряд із метафорою в термінології цукрового виробництва функціює метонімія. У терміносистемі цукрового виробництва констатовано такі моделі творення термінів на основі метонімічних перенесень семантики:

– ‘рослина’ – ‘плід рослини’ (*буряк (цукровий буряк)* – культурна дводольна коренеплідна рослина із сімейства лободових роду *beta* з дворічним циклом розвитку, коренеплоди якої використовують для одержання цукру; *буряк (цукровий буряк)* – плоди цієї рослини, що вживають як їжу і як корм для тварин);

– ‘властивість’ – ‘кількісний показник’ (*цукристість* – уміст сахарози в сировині та продуктах цукрового виробництва, поданий у відсотках; *активність вапняного молока* – уміст активного вапна (відсотки) у загальному вапні вапняного молока; характеризує ступінь очищення вапняного молока від кальцієвмісних домішок);

– ‘процес’ – ‘наслідок (результат дії)’ (*дозрівання (соку)* – витримування нефільтрованого соку другої сатурації протягом певного часу для зниження пересичення рідкої фази соку карбонатом кальцію шляхом його виділення в кристалічній формі).

Окремі терміни цукрового виробництва є наслідком функційних перенесень – звуження, тобто спеціалізації в певній галузі загальнонаукового чи загальнонавчального інваріантного значення. Інваріантне значення ‘виділення вуглекислоти’ наявне в семантичній структурі терміна *дихання*, який у загальнолітературній мові та біології означає процес поглинання кисню й виділення вуглекислоти живими організмами; газообмін. У цукровому виробництві лексема *дихання (цукрових буряків)* має таку семантику: біохімічний процес окисно-відновних перетворень наявних у коренеплодах цукрових буряків органічних сполук (вуглеводів, білків, жирів тощо), що забезпечує їхню життєдіяльність під час зберігання й супроводжується змінами хімічного складу.

Терміни-словосполучення. До основних диференційних ознак термінів-словосполучень належать номінативність, відтворюваність і зіставлення їх із певним поняттям.

Терміни-словосполучення цукрового виробництва описані за такими показниками, як кількість компонентів, граматична зіставленість, ступінь смислової розкладності та здатність відображати систему понять, спосіб представлення компонентів у структурі терміна.

Із погляду смислової розкладності та здатності відображати систему понять, у термінології диференційовано нерозкладні й розкладні типи термінологічних словосполучень:

а) нерозкладні або «термінологійні фразеологізми» – це такі словосполучення, у яких значення терміна-словосполучення в цілому за значенням окремих його компонентів з'ясувати неможливо; термінів-фразем у термінології цукрового виробництва не зафіксовано, хоч вони наявні в суміжних із цукровим виробництвом науках, зокрема в ентомології: *хлібний жук, крихітка бурякова* (назви шкідників цукрових буряків);

б) розкладні терміни – це вільні словосполучення, усі компоненти яких мають самостійне термінологійне значення (*м'яса бурякова* – побічний продукт бурякоцукрового виробництва, одержуваний у ході центрифугування утфелю останньої кристалізації; *цукор інвертний* – суміш глюкози і фруктози в рівних молярних частках; *кристалізація цукрози* – виділення цукрози з пересиченого розчину у вигляді кристалічної фази, а також *лужність соку, десорбція нецукрів, фільтраційний осад* та ін.).

Підгрупу розкладних словосполучень становлять зв'язані словосполучення, у складі яких наявні компоненти, що не мають статусу терміна: *відходи виробництва, апарат клерувальний* та ін.

За способом представлення компонентів значення у формальній структурі диференційовано терміни української термінології цукрового виробництва за основними типами, що схарактеризовані О. О. Селівановою: **синтагматичний** (*стружка бурякова, мезга бурякова, водобій буряковий, самовипаровування конденсату*); **асоціативний** (*вода живильна, молоко ваняне, пробка рослини* та ін.). Термінів-словосполучень цукрового виробництва, утворених за **сумарним** типом, не зафіксовано.

За кількістю компонентів терміни-словосполучення цукрового виробництва поділено на двокомпонентні, трикомпонентні, чотирикомпонентні, п'ятикомпонентні, шестикомпонентні та багатоконпонентні структурні типи.

У Загальних висновках підбито підсумки проведеного дослідження.

Теоретичним підґрунтям для аналізу послуговували праці вітчизняних і зарубіжних науковців, де викладено погляди на проблеми вивчення терміна як основної лексичної одиниці складу наукової мови. Домінантна ознака термінологійної лексики – її системність, що виявляється в аспекті змісту (класифікаційна, семантична системність) та в руслі вираження (словотвірна системність). Системність відповідності плану змісту і плану вираження впливає

на мотивованість термінологійних одиниць, що слугує основою номінаційних процесів.

Лексикографічний опис наукових галузей базований на теорії лексикографії, що має специфіку стосовно термінологійної лексики (формулювання дефініцій за певними правилами, розмежування термінології й номенклатури та ін.).

Для формування української наукової термінології цукрового виробництва (початок формування – кінець XIX ст.) визначальними є два періоди: 20-ті та 90-ті рр. XX ст. – початок XXI ст., марковані активуванням процесів кодифікації. Звуження сфери функціонування термінології з 30-х до 90-х років зумовлене соціолінгвістичними чинниками, що негативно позначилося на її якісному й кількісному складі.

З етимологічного погляду, лексеми в термінології цукрового виробництва поділяють на питомі та запозичені. Питомі лексеми у складі термінів належать до ономасіологічних категорій атрибутивності, процесуальності, предметності. До мов-донорів запозичених термінів в аналізованій терміносистемі належить латинська, грецька, німецька, осетинська, англійська, польська, італійська, французька.

Сучасна українська термінологія цукрового виробництва складається з 7 тематичних груп. Для опису системної організації української термінології цукрового виробництва насамперед виокремлено в межах конкретних тематичних груп лексико-семантичні парадигми, протиставлені за різними семантичними ознаками (синонімічні, антонімічні та ін.).

Специфіка системної організації термінології цукрового виробництва полягає в кількості та якості лексико-семантичних парадигм, наявності контекстуальних синонімів, антонімів й ін., що зумовлене будовою категорійно-понятійного апарату цукрового виробництва як виробничо-наукової галузі. Оскільки термінологія цукрового виробництва, як і будь-яка інша терміносистема, являє собою підсистему лексики літературної мови, то такі типи семантичних відношень (зовнішньо- і внутрішньосистемних), як синонімія, антонімія, полісемія, омонімія, властиві їй повною мірою.

У пропонованому дослідженні подано класифікацію синонімів за кількома аспектами: за ступенем тотожності семного складу (абсолютні синоніми й часткові синоніми); за структурою (однослови, композити, словосполучення); за морфемною структурою (спільнокореневі, різнокореневі).

Основа синонімічних відношень у термінології – повна тотожність значень. Часткова тотожність засвідчує функціонування двох різних, хоч і близьких за значенням, термінів. У терміносистемі цукрового виробництва представлено також варіанти (формально-структурні й ономасіологічні). Отже, опрацювання термінологійних синонімів, добір вдалого відповідника підвищують рівень системності термінології.

Антонімічні відношення, зафіксовані в українській термінології цукрового виробництва, побудовані на основі полярного протиставлення значень одиниць абстрактної лексики. За структурним критерієм у терміносистемі

диференційовано лексичні та словотвірні антоніми, за семантичним – контрарні, комплементарні й векторні.

Багатозначність у терміносистемі є зовнішньосистемною й внутрішньосистемною, формується на основі метафоричних, метонімічних і функційних перенесень семантики. У термінології полісемія небажана, проте виправдана як засіб мовної економії.

У терміносистемі представлено зовнішньосистемні лексичні омоніми, які утворено внаслідок звукового збігу різних за походженням слів (етимологічні), словотворчих процесів (словотвірні) та розкладу полісемії слів (семантичні).

Українська термінологія цукрового виробництва утворена засобами морфологічного, неморфологічного та аналітичного (терміни-совосполучення) термінотворення.

Морфологічний спосіб творення слів представлений основними різновидами: афіксацією, складанням та абрєвіацією. Словотвірний формант приєднується до твірної основи для створення нової номінативної одиниці, що належить до певної ономасіологічної категорії (предметність, процесуальність, атрибутивність).

Належність до ономасіологічної категорії предметності виражена за допомогою суфіксів *-ч*, *-ник*, *-ор*, *-ер* (*-єр*), *-ант* (*-янт*), *-ент*, *-ень*, *-к*, *-уг*, *-ок*, *-ин* (*-ін*, *-ін*), *-оз* тощо. У межах категорії предметності відбувається диференціація морфем за словотвірним значенням інструментальності: *-ч*, *-ник*, *-к*; суб'єктності: *-іст*, *-ар*, *-ник*; речовинності: *-ин*; локативності: *-ищ(е)*.

Віддієслівні іменники та дієслова репрезентують ономасіологічну категорію процесуальності. Констатовано подвійне вираження наукового поняття – віддієслівним іменником і співвідносним із ним дієсловом.

Найпродуктивніші суфікси для вираження процесуальності – це суфікси *-нн-*, *-інн-*, *-єнн-*. Наявні словотвірні зв'язки (ланцюжки), які дають підстави говорити про системність української термінології цукрового виробництва.

Терміни (прикметники, відприкметникові іменники), що позначають якісні характеристики, здатності та властивості реалій, виражають ономасіологічну категорію атрибутивності. У творенні цих термінів (відприкметникових іменників) використано суфікс *-ість*, що доданий до прикметникових основ, похідні слова цієї словотворчої моделі мотивовані якісними й відносними прикметниками. У складі терміносистеми цукрового виробництва перебуває численна кількість відносних прикметників, які походять від іменникових основ із суфіксами *-н-*, *-ов-*, *-єв-*, *-ив-*, *-ічн-* (*-ичн-*), *-ист-* (*-аст-*, *-яст-*). Такі прикметники мають значення, відповідне до семантики іменника-мотиватора: *буряковий*, *товарний*, *цукристий* та ін. Якісні прикметники найчастіше представляють загальнонаукову чи загальноповсякденну лексику в прикметникових компонентах складеного терміна: *білий цукор*, *густий осад* та ін.

У морфемній структурі українських термінів цукрового виробництва є префікси питомого походження (*без-*, *ви-*, *від-*, *до-*, *з-*, *за-*, *між-*, *на-*, *не-*, *о-*, *напів-*, *по-*, *пере-*, *перед-*, *після-*, *під-*, *при-*, *про-*, *проти-*, *роз-*, *у-* тощо) та запозичені (*а-*, *де-*, *ди-*, *ре-*, *супер-*, *суб-* й ін.).

Префікси надають термінові певного відтінку значення, тоді як суфікси мають семантичні ознаки атрибутивності, процесуальності та предметності. Отже, префікси, наявні в морфемній структурі термінів цукрового виробництва, маркують протилежність, негативність або позбавлення ознаки, неповноту ознаки, інтенсивність, темпоральні характеристики тощо.

В українській термінології цукрового виробництва високу продуктивність має такий різновид морфологічного словотвору, як словоскладання, що поділений на композицію (основоскладання) і юкстапозицію (власне словоскладання). Загальна тенденція в традиційному творенні термінів шляхом складання основ та слів полягає у формуванні й використанні набору стандартних терміноелементів. У термінах цукрового виробництва вони функціують як у препозиції (*гідро-, мікро-, макро-*), так і в постпозиції (*-цид*).

Абревіатури, що використовують в українській термінології цукрового виробництва, належать до ініціального та складового типів. Окрім усталених термінів-абревіатур, у літературі з цукрового виробництва вжито численну кількість контекстуальних абревіатур.

Лексико-семантичною деривацією (метафоризація, метонімізація, функційні перенесення семантики) у терміносистемі утворена невелика група термінів. Терміни, утворені лексико-синтаксичним і морфолого-синтаксичним способами, у терміносистемі цукрового виробництва відсутні.

У термінотворчому процесі особливу роль відіграють складені найменування як тип номінації, що спроможні виражати єдині, хоч і розчленовані, значення у складі речень та слугувати засобом номінації, їхні синтаксичні сполуки наближаються до слова. У термінах цукрового виробництва, із погляду смислової розкладності та здатності відображати систему понять, розмежовано нерозкладні й розкладні терміни. Для дослідження особливостей номінації термінів-словосполучень використано класифікацію за способом представлення компонентів значення у формальній структурі терміна (аналогічно класифіковані композитні номінації).

Отже, сучасна українська терміносистема цукрового виробництва є специфічною в аспекті системної організації та творення щодо загальноновживаної лексики й інших терміносистем. Результати пропонованого дослідження оптимізують кодифікацію сучасної української термінології цукрового виробництва як на міжгалузевому, так і на внутрішньогалузевому рівнях.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Задояна Л. М. Синонімія в сучасній українській термінології цукрового виробництва / Л. М. Задояна // Вісник Національного університету «Львівська політехніка» «Проблеми української термінології». – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2008. – № 620. – С. 246–249.

2. Задояна Л. М. Антонімічні відношення в українській термінології цукрового виробництва / Л. М. Задояна // Наукові праці Кам'янець-Подільського

національного університету імені Івана Огієнка. – Серія «Філологічні науки». – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. – Вип. 20. – С. 198–201.

3. Задояна Л. М. Складені найменування як тип термінотворення в цукровому виробництві / Л. М. Задояна // Проблеми української термінології : вісник Національного університету «Львівська політехніка». – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2010. – № 675. – С. 15–18.

4. Задояна Л. М. Морфологічний спосіб творення термінів цукрового виробництва в українській мові / Л. М. Задояна // Наукові записки. – Серія «Філологічні науки (мовознавство)» : матеріали П'ятої міжнародної науково-практичної конференції «Мови і світ: дослідження та викладання» : у 2 ч. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. – Вип. 95. – С. 491–495.

5. Задояна Л. М. Генетична характеристика української термінології цукрового виробництва / Л. М. Задояна // Наукові записки. – Серія «Філологічні науки» (мовознавство) : матеріали Сьомої міжнародної науково-практичної конференції «Мови і світ: дослідження та викладання» : у 2 ч. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. – Вип. 97. – С. 361–365.

6. Задояна Л. Н. Лексикографическое описание украинской терминологии сахарного производства / Л. Н. Задояна // IV Селищевские чтения : международный сборник научных трудов. – Елец : Елецкий государственный университет имени И. А. Бунина, 2013. – С. 98–103.

7. Задояна Л. М. Сучасна українська термінологія цукрового виробництва: аспекти дослідження / Л. М. Задояна // Сборник научных трудов по материалам Международной научно-практической конференции «Научные исследования и их практическое применение. Современное состояние и пути развития '2009». – Т. 14 : Философия и филология. – Одесса : Издательство Черноморье, 2009. – С. 24–26.

8. Задояна Л. М. Системна організація української термінології цукрового виробництва / Л. М. Задояна // Українська мова вчора, сьогодні, завтра в Україні і світі: реалізація мовної освіти : матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих учених і студентів (11 листопада 2009 року). – К. : Видавництво Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2010. – С. 41–46.

9. Задояна Л. М. Класифікаційні відношення в українській термінології цукрового виробництва / Л. М. Задояна // Українська мова у XXI столітті: традиції і новаторство : тези доповідей Всеукраїнського лінгвістичного форуму молодих учених. – К. : Спейс-Інформ: ФОП Гудименко, 2010. – С. 149–150.

10. Задояна Л. М. Неморфологічна деривація українських термінів цукрового виробництва / Л. М. Задояна // Ономазіологія, мотивологія: сучасні парадигми дослідження : матеріали Всеукраїнського науково-методичного інтернет-семінару (24–25 березня 2011 року). – Умань, 2011. – С. 37–40.

11. Задояна Л. М. Омонімія у сучасній українській термінології цукрового виробництва / Л. М. Задояна // Актуальні проблеми прикладної лінгвістики :

матеріали Міжнародної інтернет-конференції (23–24 червня 2011 року). – Умань, 2011. – С. 29–32.

12. Задояна Л. М. Явище полісемії у сучасній українській термінології цукрового виробництва / Л. М. Задояна // Актуальні проблеми прикладної лінгвістики : матеріали Міжнародної інтернет-конференції (24–25 квітня 2012 року). – Умань, 2012. – С. 34–37.

АНОТАЦІЯ

Задояна Л. М. Системна організація і структура української термінології цукрового виробництва. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. – Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. – Харків, 2014.

Дисертацію присвячено обґрунтуванню лексико-семантичної структури сучасної української термінології цукрового виробництва в ономасіологічному аспекті.

Уперше в українському мовознавстві досліджено українську термінологію цукрового виробництва (на основі текстів і словників). Схарактеризовано еволюцію формування української термінології цукрового виробництва, проаналізовано терміни в розрізі походження, з'ясовано специфіку концептуальної та тематичної структури української терміносистеми цукрового виробництва, вивчено термінологію в річищі лексичної парадигматики, окреслено типи номінації наукових понять, описано систему словотвірних (термінотвірних) засобів терміносистеми цукрового виробництва.

Ключові слова: українська термінологія цукрового виробництва, термін, термінотворення, ономасіологічна структура, лексико-семантична структура, системна організація.

АННОТАЦИЯ

Задояна Л. Н. Системная организация и структура украинской терминологии сахарного производства. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды. – Харьков, 2014.

Диссертация посвящена описанию лексико-семантической структуры современной украинской терминологии сахарного производства в ономасиологическом аспекте.

Впервые в украинском языкознании исследована терминология сахарного производства (на основе текстов и словарей). Охарактеризована история формирования украинской терминологии сахарного производства, осуществлён анализ терминов в аспекте происхождения, определена специфика концептуальной и тематической структуры украинской терминотворения сахарного производства, терминология проанализирована в аспекте лексической парадигматики, определены типы номинации научных понятий, описана система

словообразовательных (терминообразовательных) средств терминосистемы сахарного производства.

Для формирования и развития украинской терминологии сахарного производства определяющими являются два этапа, характеризующиеся активным развитием терминосистемы: 20-е и 90-е годы XX века. Именно эти периоды отличаются нормализацией терминологии путём продуманных и поэтапных реформ.

С точки зрения происхождения лексический состав украинской терминологии сахарного производства является разнородным (исконная и заимствованная лексика). Большинство заимствований – греческие и латинские.

В составе тематических групп определены общие и противоположные по значению лексико-семантические группы (парадигмы) разных типов семантических отношений (синонимические, антонимические и др.). Большое количество иерархических и неиерархических связей отражают особенности отношений между терминами, что свидетельствует о сложной системной организации терминологии сахарного производства.

Основными путями образования терминов сахарного производства являются все известные способы морфологического словообразования украинского языка, неморфологическое словообразование, а также образование сложных номинативных единиц.

Морфологическая деривация представлена аффиксацией, образованием сложных номинативных единиц, аббревиацией. Специфику терминообразования сахарного производства по сравнению с номинацией в других отраслях науки представляют регулярность и продуктивность отдельных способов и моделей.

Суффиксы среди словообразовательных морфем отличаются высшей степенью абстракции и присоединяются к основе с целью формального выражения принадлежности деривата к определённой ономаσιологической категории (атрибутивности, предметности, процессуальности), а также с целью выражения конкретного словообразовательного значения.

Префиксы, в отличие от суффиксов, в большинстве случаев представляют смысловое, а не категориальное значение. Они подразделяются на такие группы: со значением противоположности-негативности, интенсивности, локативности и др. Распространённым способом образования терминов сахарного производства является также образование сложных номинативных единиц. Большую роль в образовании сложных номинативных единиц играют терминоэлементы греческого и латинского происхождения. Аббревиатуры, представленные в терминосистеме, функционируют в качестве вторичных номинаций.

Сложные наименования как способ номинации понятий сахарного производства являются высокопродуктивными на данном этапе развития. Представлены термины-словосочетания следующих структурных типов: двухкомпонентные, трёхкомпонентные, четырёхкомпонентные и многокомпонентные.

Наиболее распространёнными в текстах по сахарному производству являются двухкомпонентные термины, далее частотность снижается по мере возрастания количества компонентов в терминах-словосочетаниях.

Специфика системно-структурной организации современной украинской терминологии сахарного производства обусловлена формированием и строением категориально-понятийного аппарата этой отрасли знаний.

Ключевые слова: украинская терминология сахарного производства, термин, терминообразование, ономаσιологическая структура, лексико-семантическая структура, системная организация.

SUMMARY

Zadoyana L. M. Systemic organization and structure of Ukrainian sugar production terminology. – Manuscript.

Dissertation for obtaining Candidate degree on specialization 10.02.01 – Ukrainian language. – Kharkiv state pedagogical university named after G. S. Skovoroda. – Kharkiv, 2014.

Dissertation is devoted to the research of lexico-semantic structure of modern Ukrainian sugar production terminology in its onomasiological aspect.

The research of Ukrainian sugar production terminology (based on texts and dictionaries) was conducted in Ukrainian linguistics for the first time. The results of the research are following: the history of Ukrainian sugar production terminology has been characterized; the terminological analysis has been conducted in its derivational aspect; the conceptual and thematic specifics of Ukrainian sugar production terminology have been pointed out; the lexico-paradigmatical aspect of terminology has been described; the types of terminological nominations have been figured out; the system of word formation of sugar production terminology has been described.

Key words: Ukrainian sugar production terminology, term, term building, onomasiological structure, lexico-semantic structure, systemic organization.

Відповідальний за випуск – Цимбал Н. А.,
кандидат філологічних наук, доцент

Підписано до друку 21.03.2014. Формат 60x90 1/32
Папір офсет.
Обл.-вид. арк. 1,5. Ум. друк. арк. 0,9.
Тираж 120. Зам. № 1149.

Видавець та виготовлювач
ФОП Жовтий О.О.

20300, м. Умань, вул. Садова, 2
(УДПУ, навчальний корпус № 1)
Тел. 097 255 65 07
047 44 5 21 66
093 540 78 82
e-mail: nastek@meta.ua
www.foto-na.net.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК, № 2444 від 22.03.2006 р.